

Традиционни обичаи и приложно изкуство на каракалпаките

<http://nauka.bg/forum/index.php?showtopic=12750>

Автор: Сирма Епон

Каракалпакската народност

е резултат от взаимовръзките на няколко етностни групи като древни ираноезични полууседнали племена, живеещи на юг от Аралско море и различни тюркоезични и монголоезични номадски племена. В родоплеменното деление на каракалпаките може да се проследи връзка с печенеги, огузи, кипчаки, казахи, туркмени, узбеки.

Каракалпаките са съхранили своеобразен тип стопанство, съчетаващо земеделие с използване на напоителни канали, сезонно скотовъдство и риболовство.

Използват развита мрежа от канали и водни съоръжения, строят защитни диги. Отглеждат пшеница, ечемик, орис, просо, сорго, бобови и влакнодайни култури. Последователността на стопанските дейности се извършват съгласно народния календар, който има аграрен характер. Развъждат основно едър рогат добитък и коне и по-малко овце и кози. През лятото стадата се пасат по бреговете на водните източници, а през зимата се прибират в селищата. С риболов се занимават всички, но най-многоживеещите край Арал и западната част на делтата на Амударя.

Заселването на каракалпаките следва родоплеменната структура – племе, вътрешноплеменно обединение на родове, род и вътрешнородови подразделения. Територията е поделена на две

племенни конфедерации /арыс/ - Онтърт уруу / 14 рода / и Кунграт. В тези конфедерации влизат общо 12 племена, които обединяват 100 рода. Родът владее земята, оросителните канали и съоръжения. Подразделенията също имат свои канали, продължение на родовите. Край каналите се разполагат родовите селища – аули, представляващи разположени на значително разстояние едни от други жилищни и стопански постройки, принадлежащи на отделна родствена група /коше/. Родствената група се състои от отделни семейства имащи обща собственост – вода, земя, пасище и частна собственост – добитък и урожай. С ползването на водата и земята се разпореждат старейшини /кошебий/. Нормите на поведение се определят от патриархално-родово обичайно право /адат/, а също и от мюсюлманското религиозно право /шариат/.

Юрта/отау/

До неотдавна юртата при каракалпаките служи не само за традиционно жилище, но и за място на провеждане на традиционна обрядност. Буквално всеки неин елемент или ъгъл е свързан с определени представи, вярвания, които предизвикват определена обрядност. До 1920 г. по-състоятелните каракалпаки издигат юрта при женитба на син или

дъщеря. Дървената част на постройката се изготвя в дома на младоженеца, а тъканите изделия се донасят от невестата в качеството им на чеиз. С изготвянето на дървената част се занимавали потомствени майстори, а самото умение се придобива след ученичество от 3-4 години. След завършване на обучението, новият майстор дава колективно угощение, на което получава наставления и благопожелания, а от своя учител един от неговите инструменти. По традиционните представи на каракашките, работилницата на майстора /киели/ представлява свещенно място, за това тя била обект на посещение от бездетни жени и болни, носещи жертвоприношения. Мъжете можели да влизат в работилницата, а жените обикаляли отвън.

Новият майстор задължително се запознава с устав, написан на тюркски език с арабско писмо, където се изброяват правила за чистотата на работното място, жертвоприношенията за божествата и покровителя на майсторите Ибрахим Халил /Али/. Преди да пристъпи към работа, майсторът извършва очистителен ритуал и произнася молитва, а неговата жена раздава приготвени

за случая обредни тестени изделия /бауырсак/, след което той иска разрешение от покровителя Ибрахим Халил да започне работа.

Дървената част на юртата се изготвя от върба и никога не се използва бреза тъй като, според поверията, тя носи нещастие. Майсторът, който изготвя основата на юртата, никога не изготвя и вратата към нея, защото се счита, че това може да предизвика неговата смърт. Добри дни за издигане на юртата се считат сряда и четвъртък и се извършва от жени. Различните елементи на юртата се свързват задължително с ремъци от кожа от рогат добитък или камила. Също важно е да се определи добро място за разполагане на новия дом, където няма зъл дух. Организира се тържество и угощение, а всеки поканен носи подарък – животно, пари, парчета плат и др., като изрича благопожелание – „Нека това бъде благополучно място“. Тръгвайки си гостите също взимат подаръци.

Жените преди да започнат издигането на юртата също се молят на своята покровителка Биби Фатиме. Започва се от вратата, която е двукрила и се закрепва на рамка състояща се от праг, горна греда и два странични стълба. Вратата е обърната на юг, отваря се навътре и е украсена с орнаментална резба. С прага на юртата са свързани различни забрани, вярвания и обряди. Например се забранява стъпването и сядането на прага за да не се съкрати живота на човек, докато се вярва че спъването в прага е добро знамение. Невестата и жената след раждане на всяко дете задължително се покланят на прага и го докосват с чело, а след това го престъпват с десен крак. Прагът считали за велик и свещен, наричат го златен. След издигането на дървената част

се вдига куполния кръг с дълъг прът наречен бакан. В средата на юртата поставят торба с пшеница и други тежки стоки, за да е здрава постройката и стопаните да са щастливи. След окончателното построяване на юртата вещите се раздават на гостите, а с храната ги нагостяват. Роднини и съседи привързват към купола ленти от плат, плодове, пари, украсение, което представлява обичая откуп на купола. Бъдещата стопанка хвърля през отвора на купола монети, храна, плодове. След това всички се молят живеещите в дома да са споходени от щастие. Преди да се покрие юртата със специални вълнени килими /**кошма**/ на купола се завързва опростена люлка на която се люлеят младежи по специални правила – по двойки, момче и момиче, стоящи прави, като единия крак на момчето се намира между краката на девойката. По този начин куполът плътно се вмести в решетката и застава на своето място. Вътрешността на юртата се дели на части, всяка със свое предназначение и своя обрядност. Вляво от входа се намира дясната, мъжка половина /**он жак, жапсар**/. В тази част се съхраняват мъжките дрехи, седлото, юздите. В тази част се посреща невестата, ражда родилката и се поставя тялото на покойника. В дясно от входа се намира женската половина на дома /**щеп жак, казан аяк**/. На решетъчна стена се поставя торба за посуда, кожени торби за продукти. Тук се разполагали домашното имущество, с което се разпорежда стопанката. В центъра на юртата се установява квадратно огнище, което се използва за осветяване и отопление. Огнището е измазано с глина, а около него също понякога се прави дървен бордюр. В женската половина има и кръгло огнище,

направено от кирпич. В това огнище се хвърля по-малко от новия урожай и първото издоено мляко. Пепелта се събира и се използва като магическо средство срещу болести. Стремежът е в огнището постоянно да се поддържа огъня. Конструкцията на огнището има дървен произход. В разкопките на селището Куюк-кала, датирано VII-VIII в, в едно от помещението в центъра се намира правоъгълна глинена площадка, в центъра на която се намира кръглото огнище. Огнището е засипано с пепел. В юго-източния ъгъл на помещението се намира дълбока кръгла яма, запълнена с пепел, вероятно пренесена от огнището. Освен с дървената врата, входа на юртата се закрива и с рогозка /**есик**/, обшита отдолу и отстрани с ленти, орнаментирани с различни изображения. В централната част на рогозката се пришива триъгълник от

пришити множество тригълници от плат, като в апликацията най-често се използват два цвята – черно и бяло. На всеки връх на тригълника се прикрепват шнулове с пискулюи. Тригълника наподобява амулет /гумар / свързан е с доислямски вярвания и се счита, че има охранителни функции.

Всяко тъкано изделие има характерен орнамент и определено място в юртата. Под купола се закрепват пет тъкани ленти /кур/, които се пресичат. Върху тях са изобразени хора и животни. Този елемент се нарича решетка /кошки, шатраш/ и се счита, че това е място на обитаване на духа на вратата. При влизане невестата трябва да даде откуп, за да омилостиви този дух, свързан с плодородието и култа към предците.

